

УДК 821.162.1.09

Олеся Бондарчук
ORCID 0000-0002-5642-4238

ЗАНЕПАД ШЛЯХЕТСЬКОЇ МИНУВШИНИ ЯК ПРОБЛЕМНИЙ КОМПЛЕКС У МЕМУАРАХ Т. БОБРОВСЬКОГО

Анотація. У статті проаналізовано проблематику занепаду шляхетської минувшини у мемуарах Т. Бобровського, яка розкривається в комплексі питань, що досить часто знаходяться на периферії авторської уваги. Розглянуто проблеми ексдивізії та занепаду шляхетських резиденцій, конформізму і «правобережної ейфорії», бальгульщини та проблеми суспільної депресії і занепаду давніх традицій, що виливаються в «Мемуарах ...» мотивом туги за лицарською минувиною. Виявлено, що у творчості мемуариста знаходиться комплекс взаємозалежних питань, що розкривають проблему занепаду шляхетської минувшини і які, на прикладі суспільно-громадського життя Правобережжя, відображають національну трагедію польської державності в цілому.

Ключові слова: Т. Бобровський, мемуари, романтизм, позитивізм, конформізм, «правобережна ейфорія», балагульщина.

Інформація про автора: Бондарчук Олеся Михайлівна, кандидат філологічних наук, вчитель польської мови загальноосвітньої школи I-III ступенів №36 ім. Я. Домбровського м. Житомира.

Електронна адреса: olesiabondar@ukr.net

Olesya Bondarchuk

THE DECLINE OF THE NOBLE PAST AS A PROBLEM COMPLEX IN THE MEMOIRS OF T. BOBROVSKY

Abstract. The article presents a study of issues that were often on the periphery of the author's narrative. It was found that the problem of exdivision (collection of debts from movable property) is revealed by the memoirist with the help

of factuality and saturation of the text with numbers, which is a manifestation of positivist tendencies in the work of T. Bobrowsky. This process leads to the decline of noble residences, which is often accompanied by the image of ruin – a symbol not only of the decline of the former material greatness of the nobility, but also the moral and ethical values of ancient Poland. The problems of conformism and “right-bank euphoria”, highlighted by the memoirist as a spiritual destruction of society, are depicted in numerous plot inserts of comic content.

Particular attention in the work of T. Bobrowsky is paid to the phenomenon of «Balagulshchyna», which is seen as a result of degradation and demoralization of the youth of that time, which, on the one hand, could not be properly realized in the modern world with the help of chivalrous landmarks, and on the other – as a protest against the outdated social order. The problems of social depression and the decline of ancient traditions are expressed in «Memoirs ...» by the motive of longing for the noble past. One of the manifestations of sadness in the old days, orders and customs is the tendentious use of the landscape, such as the landscape sketch of Zhytomyr. In a laconic, dry, and sometimes protocol presentation, memories of the nature of the Zhytomyr area impress with their splendor and imagery, emphasizing the uniqueness of the content. This approach to the artistic reflections of the landscape is the impetus for the development of conclusions about the historical past of the region and about nostalgic reflections, which relate primarily to the noble past. The figurative landscape, in the context of a rather «ascetic» narration, stimulates the recipient of the memoirs to read and read quite carefully, because this is a single description of the landscape in the «Memoirs ...».

Issues of social depression, «right-bank euphoria», conformism and the decline of aristocratic traditions are revealed in the descriptions of events not only after the November but also the January Uprising. Such duality, according to the author, demonstrates the need to restore statehood by democratic rather than armed methods. Thus, in the memoirist's work we find a whole set of issues that reveal the problem of the decline of the aristocratic past and which, on the example of public life of the Right Bank, reflect the national tragedy of Polish statehood as a whole.

Keywords: T. Bobrowski, memoirs, romanticism, positivism, conformism, «right-bank euphoria», balagulshchyna.

Information about author: Olesya Bondarchuk, Candidate of Philology, Teacher of the Polish language of the comprehensive school of I-III degrees №36, J. Dąbrowski of Zhytomyr.

E-mail: olesiabondar@ukr.net

Ołesia Bondarczuk

UPADEK PRZESZŁOŚCI SZLACHECKIEJ JAKO KOMPLEKS PROBLEMATYCZNY W PAMIĘTNIKACH T. BOBROWSKIEGO

Abstrakt. W artykule prezentuje się badanie pytań, które dość często znajdowały się na peryferii narracji autorskiej. Zbadano problem ekshibicji (ściągnięcie długów przez podział majątku ziemskiego), który jest zilustrowany za pomocą dużej ilości faktów oraz nasycenia tekstu cyframi i jest przejawem tendencji pozytywistycznej w twórczości T. Bobrowskiego. Ten proces doprowadza do upadku rezydencji szlacheckich, który często towarzyszy obrazowi ruiny – symbolowi nie tylko upadku byłego majestatu materialnego szlactwa, lecz wartościom moralno-etycznym «dawnej Polski». Problemy konformizmu i «euforii prawobrzeżnej», wyświetlone przez pamiętnikarza jako rujnacja duchowna społeczeństwa, przedstawione komicznie w licznych wątkach pobocznych.

Wyjątkowe miejsce w twórczości T. Bobrowskiego zajmuje zjawisko «bałagulszczyzna», które przedstawione jako rezultat degradacji i demoralizacji młodzieży współczesnej, która, z jednej strony, nie potrafiła we właściwy sposób zrealizować się za pomocą rycerskich punktów orientacyjnych w realiach współczesnego świata, a z innego – jak protest przeciw przestarzałemu ustrojowi społecznemu. Problemy depresji społecznej i upadku dawnych tradycji demonstrowane są w «Pamiętnikach...» prze motyw tęsknoty za szlachetną przeszłością. Jednym z przejawem żalu za starymi czasami, porządkami i obyczajami jest tendencyjne wykorzystanie pejzażu, jak, na przykład, szkicu pejzażowego Żytomierza. W lakonicznym, suchym, a czasem i protokolarnym przedstawieniu rzeczywistości, wspomnienia o przyrodzie okolic Żytomierza rażą swoim majestatem i obrazowością, podkreślają wyłączność treści. Takie podejście do refleksji artystycznych pejzażu jest bodźcem do rozwijania wniosków o przeszłości historycznej kraju i o refleksjach nostalgicznych, które dotyczą przede wszystkim przeszłości starszlacheckiej. W kontekście dość «ascetycznej» narracji, taki pyszny krajobraz stymulują odbiorca pamiętników do całkiem uważnego przeczytania i wczytywania się, przecież to pojedynczy opis pejzażu w «Pamiętnikach...».

Pytania depresji społecznej, «euforii prawobrzeżnej», konformizmu i upadku tradycji szlacheckich odzwierciedlają się w opisach wydarzeń nie tylko po Listopadowym, ale i Powstaniu Styczniowym. Taka dwoistość, według zamiaru autora, demonstruje konieczność powrotu państwowości demokra-

tycznymi, a nie zbrojnymi metodami. Zatem, w twórczości pamiętnikarza jest kompleks pytań, które z regóły ujawniają problem upadku przeszłości szlacheckiej i na przykładzie życia społecznego Ukrainy Prawobrzeżnej odzwierciedlają narodową tragedię państwowości polskiej.

Słowa kluczowe: T. Bobrowski, pamiętnikarstwo, romantyzm, pozytywizm,, konformizm, «euforia prawobrzeżna», bałagulszczyzna.

Nota o autorze: Bondarczuk Olesia, doktor w zakresie nauk humanistycznych, nauczyciel języka polskiego ogólnokształcącej szkoły I-III stopni №36 im. J. Dąbrowskiego m. Żytomierza.

E-mail: olesiabondar@ukr.net

Постановка проблеми та її значення. Літературна творчість Т. Бобровського припадає на непрості та водночас епохальні часи для суспільно-політичного життя польської шляхти Правобережної України XIX ст. Відбувається руйнація звичного світу, яка знаходить відображення в літературному, соціальному та культурологічному аспектах життя краю. Споглядач епохи Є. Фелінська у мемуарах так характеризує суспільно-історичну атмосферу: «Від часів, які я пам'ятаю, і до сьогоднішнього дня відбулися настільки важливі зміни в наших звичаях, уявленнях, способі буття, світогляді, освіті, моралі, в нашому ставленні до всієї національної спільноти, і впливу тієї ж спільноти на наше особисте життя, немовби ми бачимо дві окремі цивілізації, що мають різну природу або ж розділені витоком багатьох століть та існують в цілком інших обставинах» [12, с. 7].

Переживання, спричинені втратою державності та колишньої величі Речі Посполитої, занепадом минулого порядку існування та ламанням орієнтирів, віднайшли відображення у красному письменстві позаминулого століття. «В польській романтичній літературі неодноразово з'являється нота туги за „давньою Польщею“, але ця нота набирає абсолютно особливий образ у великій кількості некритичних творів, що є апофеозом минулого» [15, с. 50], – пише Я. Колбушевський. Найвідомішими залишаються «Спогади Северина Сопліці» Г. Жевуського, «Зимова ніч. Гальчинські спогади», «Осінній день. Гальчинські спогади» М. Чайковського, «Мемуари із життя» Є. Фелінської та ін.

Аналіз публікацій та досліджень. В сучасному літературознавстві до проблеми занепаду минулих традицій та ламанням світоглядних орієнтирів зверталися В. Білявська [1], М. Брацка [2], В. Єршов [4], Є. Нахлік [5], Р. Радишевський [6], О. Сухомлинов [7] та ін.

Мета статті. Здійснити комплексне дослідження проблеми занепаду шляхетської минувшини у «Мемуарах ...» Т. Бобровського та визначити її характерні особливості.

Завдання статті. Проаналізувати такий комплекс проблем, як ексдивізія, що призводить до занепаду шляхетських резиденцій та часто супроводжується образом руйни; конформізм та «правобережна ейфорія», висвітлені мемуаристом як духовна руйнація суспільства; балагульщина, що розглядається як результат деградації та деморалізації тогочасної молоді; суспільна депресія та занепад давніх традицій, які виливаються у «Мемуарах ...» мотивом туги за шляхетською минувиною. Довести, що зображена на сторінках двотомника проблематика має двоплановий характер, а питання суспільної депресії, «правобережної ейфорії», конформізму та занепаду шляхетських традицій розкриваються в описах подій не лише після Листопадового, але й Січневого повстання. Така двоплановість, за задумом автора, демонструє необхідність повернення державності демократичними, а не збройними методами.

Виклад основного матеріалу. Великій кількості мемуаристики польсько-українського пограниччя XIX ст. притаманні ностальгічні рецепції за минулим. У двотомнику «Мемуари ...» рефлексії занепаду шляхетської минувшини розкриваються в цілому комплексі питань, які акумулюють в собі одночасно і причини, і наслідки певних історико-соціальних подій. Серед таких проблем знаходяться проблема ексдивізії (стягнення богрів за рахунок майна), занепаду польських маєтків, проблема конформізму, «правобережної ейфорії» і суспільної депресії як моральної руйнації та проблема позбавлення поляків звичного суспільно-громадського життя, яка тісно переплетена з проблематикою занепадів давніх традицій. Не заперечуємо того факту, що більшість таких питань мають периферійне значення і роз-

глядаються в контексті більш глобальної проблематики, однак саме вони є основною складовою загального контекстуалізму «Мемуарів ...» Т. Бобровського, за допомогою якої розкривається вся глибина проблеми занепаду шляхетської минувшини.

Одним з таких питань є проблема ексдивізії, яка хоч і знаходиться на маргінесі авторських роздумів, все ж має свої рефлексії. Після листопадових подій, владою на території краю впроваджувалися жорсткі санкції проти польської шляхти. Невеликі польські роди були виселені цілими селищами на степи Херсону, окрім цього, був виписаний новий декрет, згідно з яким «протягом шести років для 23000 шляхетських родин було скасовано їх титули та переведено в статус податково зобов'язаних суспільних груп» [10, с. 78], – пише Т. Бобровський. Величезна кількість представників польської шляхти не лише втратила своє положення, що для національного гонору було рівноцінне суспільній смерті, але й була зобов'язана платити величезні податки. Не маючи змоги оплатити всі рахунки, дворяни підпадали під процес ексдивізії – стягнення боргів за рахунок нерухомого майна, яке розподілялося між кредиторами. Мемуарист, намагаючись передати глибину трагедії, насичує текст цифрами, фактажно подає причини та наслідки цього явища. Так, автор, відтворюючи трагедію подій сорокових років, пригадує, що «Стояновський, <...> – дуже шанований старий, розповідав мені кілька разів (1842 – 1846) про діяльність комісії – плакав, але підписував» [10, с. 78]. Розповідь очевидця подій підсилює доказовість художнього факту, а антитеза сприяє драматичному загостренню питання. Залишки польської шляхти мали важкий вибір: або підкоритися вимогам пануючої влади, або втратити не лише матеріальні цінності, але й, цілком можливо, власне життя. А відтак, ексдивізія призвела до хвилі банкрутства великих магнатських родів та занепаду шляхетських резиденцій. М. Лесняковська, досліджуючи міф польського двору, пише, що у XIX ст. саме «резиденція мала вмещувати в собі традиції поляка-шляхтича, пов'язані з ідеєю родинного гнізда і сарматсько-патріархального, замкненого устрою життя» [17, с. 38]. У мемуаристиці Т. Бобровського занепад польських маєтків є про-

явом розпаду давньої шляхетської Речі Посполитої, а з нею і моральних цінностей та традицій.

Питання занепадів польських маєтків повсякчас з'являється у творчості Т. Бобровського в різних контекстах. Розповідаючи про найближчих сусідів у Оратові, мемуарист пригадує важку економічну ситуацію, яка переслідувала майже кожную родину на початку XIX ст. У сюжетній вставці про сім'ю Казимира Пулавського віднаходимо такі рядки: «у зв'язку зі справою декабристів перебував у Петропавлівській фортеці, повернувся до руїни, бо під час ув'язнення маєток, який заповідала йому матір, було віддано під ексдивізію, а родове помістя вже давно втрачене» [10, с. 219]. Не краще почувалися дворянські гілки колишнього магнатського роду Потоцьких, які хоч і не стали банкрутами, проте втратили блиск своєї колишньої величі та розкоші. Так, сім'я Потоцьких з Дашова скеровувала всі свої сили на «оплату державних податків, що становила до 160000 руб. на рік, і кожні три роки збільшувалася, а отже зовсім не дбали про зростання маєтку. Тому випромінював руїну» [10, с. 69]. Варто зауважити, що, говорячи про комплекс проблем, що розкривають питання занепаду колишніх традицій у творчості мемуариста, не потрібно забувати про двоплановість зображення дійсності. Якщо у мемуаристиці 40-х років XIX ст. це питання пов'язувалося з розпадом Речі Посполитої та Листопадним повстанням, то у Т. Бобровського проблема поглиблюється зображенням післясичневих часів. Саме остання національна катастрофа стала для Правобережжя остаточним рубежем, що розділяв шляхетські, споконвічні для поляків звичаї та уклад життя з одного боку, з іншого – пристосування до нових реалій та майже цілковита асиміляція в російському середовищі. Після 1863 р. царська влада вжила ряд заходів, щоб остаточно стерти з земель Правобережжя всі прояви польськості. Було накладено контрибуцію на представників польської національності, яку потім було замінено на п'ятипроцентний збір, наступними діями був указ про заборону особам польського походження купувати маєтки та землі в «присоєдинених» губерніях, всі підозрювані у політичній незгоді особи

підлягали декрету, згідно з яким мусили продати всі свої маєтки. Поляків було позбавлено всіх можливостей до активної суспільної діяльності, вони не займали жодної високої посади, у військовій службі не займали чин вище капітана [11, с. 510; 511; 515–517].

Зауважимо, що одним з найчастіших образів, що супроводжує проблему занепаду шляхетських резиденцій, є не лише матеріальний образ руїни, а й устрою життя, що є символом руйнування та занепадницьких настроїв епохи. Г. Крулікевич, досліджуючи образ руїни в польській літературі, пише, що «для романтиків руїна стає свідченням і, водночас, свідком не лише матеріального розорення, але й знищення звичного буття» [16, с. 25]. У мемуарах Т. Бобровського, які мають певні ознаки романтичних тенденцій, уламки величі шляхетських садиб підкреслюють контраст між поколіннями, адже автор відносив себе до генерації, яка прийшла занадто пізно, щоб застати давньошляхетські часи, і яка перебуває в очікуванні неминучої катастрофи.

Руїна у «Мемуарах ...» Т. Бобровського проявляється також через морально-етичний стан Правобережжя. В розповіді про князя Міхала Радзивілла автор узагальнює образ дворян, які змогли зберегти свої статки шляхом пристосування до нових обставин: «І від того часу й надалі так у нас бувало, що народні поводити дивилися на справи народу крізь призму окулярів власного інтересу» [10, с. 282]. В даному контексті подана ще одна важлива проблематика, яка характеризує занепадницькі настрої – питання конформізму, що посилюється під час репрезентації автором діяльності тогочасної шляхти з правлячої верстви. Практично всі генерал-губернатори та генеральні маршалки, на думку мемуариста, не мали тих чеснот та національної гідності, яку мали їхні попередники, «були позбавлені всякої ініціативності, до якої не мали ані здібностей, ані бажання» [10, с. 83], згадує автор. На думку мемуариста основоположна причина виникнення явища конформізму є те, що повстання і конарщина позбавили провінцію найталановитіших і найгарячіших людей, ті ж, що залишилися, були під наглядом поліції і були позбавлені права належати до урядових чиновників. І пройшов-

ши таку селекцію в краю, польська шляхта прийняла нейтральну позицію, всеохоплюючий суспільний конформізм виник через те, що ніхто не хотів випробовувати на собі результатів нових реалій дійсності. Письменниця Є. Фелінська так характеризує це явище: «Нові дороги були ще невиразними, ніхто не знав куди і звідки вони ведуть» [12, с. 317]. Т. Бобровський зображує дворян, які піддалися всеохоплюючому конформізму, в іронічно-сатиричному ключі, використовує велику кількість вставних сюжетів, серед яких новели, гавенди, анекдоти, задля підсилення драматизму ситуації, адже відбувається деградація тієї частини суспільства, яка мала б стати основою для відродження національної ідеї.

Одна з проблем, що входить у комплекс, який розкриває проблему занепаду шляхетської минувшини у тадеушо-бобровському двотомнику «Мемуари ...», є питання «правобережної ейфорії». Ця проблема вже розглядалася в попередніх дослідженнях як наслідок карколомних подій 1831 р., а в даній праці, в сукупності з іншими питаннями, якнайточніше змальовує дійсність і передає відчуття невпинності життя, браку стабільності та втрату споконвічних традицій. Ця проблематика широко представлена в роздумах Я. Д. Охоцького, який у своїх мемуарах порівнював атмосферу цієї епохи зі станом хворого «незадовго до смерті» [18, с. 403], а «в товаристві найбагатших, освічених і визнаних осіб не з'явилося жодної думки про минувшину, жодної про майбутнє», натомість, панувало «гуляння без кінця, кохання до безтями», дворяни «грали в карти – без пам'яті, напивались смертельно й шалено» [19, с. 73–74]. Ш. Аскенази згадував, що «впливові родини тогочасної Волині у багатьох випадках не були прикладом суспільству» [9, с. 279]. А. Є. Чарторський, звиклий до правобережного стилю життя, писав, що, перебуваючи в Санкт-Петербурзі, так «закружляв», що забув, у якому краї знаходиться [21, с. 45]. Є. Фелінська згадує, що «навіть той гуркіт, який потрясав всю Європу, не зміг заглушити голос скрипки, яка ночами вигравала кадрили та мазурки» [12, с. 327]. Подібну безтурботність подальших часів відзначає також сучасник мемуариста Є. Івановський, який, передаючи дух і настрої століття, на-

пише, що у «нас після кожної катастрофи й нової публічної поразки ще голоснішими бували веселощі» [14, с. 445].

Згадані автори проводять аналіз подій, що сталися після розборів країни, наполеонівської війни та Листопадового повстання. У Т. Бобровського, чиє свідоме життя протікало вже після 1831 р., проблема «ейфорії» розглянута двопланово. Мемуарист, через розповіді очевидців, наводить приклади нездорових веселощів шляхти після листопадової поразки, а за допомогою власного досвіду проводить глибокий аналіз не лише причин виникнення, але й наслідків січневих подій, що мали багато спільних ознак з листопадним патріотичним піднесенням. В авторській рефлексії реакція суспільства була такою: «Почалися отже забави, обіди, раути і бали, а з ними розкіш та вбрання для приманювання місцевих сановників, які не відхиляли запрошень, але стійко відмовляли родинам, що були скомпрометованими. <...> Завжди так було, і не зважаючи на це, розуму нікого так і не навчило» [11, с. 498–499], – згадує автор у «Спогадах ...». Аналізуючи події всієї епохи, Т. Бобровський з жалем констатує факт відсутності прогресу у мисленні та свідомості співвітчизників, що й призвело до таких катастроф. «Цей сценарій не мав жодних нових думок, адже був відкопуванням давніх практик епохи розділів і 1831 р, які, на жаль, свідчать про те, що у виробленні поодиноких характерів, в почутті особистої та народної гідності, і в задумах дій та захисту, крім вікового досвіду, недалеко ми відбігли від тих епох» [11, с. 498], – пише Т. Бобровський. Суспільні настрої, що панували на Правобережжі в кінці XVIII – початку XIX ст., посилювалися після поразки Січневого повстання, адже були реакцією на, вже не руйнації, а практично знищення ідеї польської державності.

У «Мемуарах ...» в двох томах Т. Бобровського широко представлене питання морального стану молоді після листопадкових подій. Відчуття руйнації звичного світу та традицій, занепад шляхетських орієнтирів та відсутність належного виховання вилилося у явище «балагульство», яке В. Гнатюк окреслює не як організацію, а як своєрідну течію серед поміщицької молоді, хоч не виключає «існування якогось неписаного і нефіксованого кодексу поведінки, що вважав-

ся обов'язковим для кіл балагульської молоді» [3, с. 287]. Б. Хадачек, досліджуючи літературу пограниччя, зазначає, що в тридцять роки XIX ст. на території Правобережжя «шляхетська молодь заснувала зв'язок, який мав на меті вироблення лицарських рис та політичних переконань, які на практиці викривилися в різноманітні скандали» [13, с. 120]. Поведінка балагулів була настільки епатажною, що більшість сучасників називали їх звичайними гультьями, які не мають ані стійких морально-етичних, ані політичних переконань.

Сучасник балагулів К. Гейнч у комедії «Тогочасна молодь» приділяє особливу увагу проблемі балагульщини. Відповідно до авторської позиції, це явище втілюється у руйнівну силу, яка нищить все на своєму шляху, в тому числі й особистість. Польська розбещена молодь забуває віковічні шляхетські традиції, занепадають старі шляхетські резиденції, знецінюється шляхетська гідність, мораль, слово. В історії розвитку польськомовної літератури Правобережної України XIX століття проблема балагульщини була досить актуальною. Протестом та засудженням цього руху відзначаються твори Г. Жевуського («Моралеописові суміші Яроша Бейли»), Г. Олізара («Змішування понять Яроша Бейли»), Ф. Ковальського («Спогади. Мемуари»), Я. Д. Охоцького («Мемуари») та ін.

Т. Бобровський одним з перших спробував глибше з'ясувати природу цього явища та художньо осмислити його. Мемуарист подає глибокий аналіз причин виникнення балагульства, серед яких відзначає повстання, яке забрало найшляхетніших людей краю, хвилю еміграції, репресії та переслідування таємних організацій. Казимирівець дійшов до висновку, що балагульство є підсвідомим протестом проти запліснявілого суспільства, проти так званих «суспільних слимаків» [10, с. 90], які представляли суспільне тло провінції і «надавали йому сірий, боязливий та егоїстичний тон» [10, с. 91]. І. Франко називає це явище реакцією «проти польської церемоніальності, єзуїтської гіпокризії та французької чемності» [8, с. 210]. Автор «Мемуарів ...» визначає ще одну причину зародження балагулів, яка полягає у порожньо-му житті і неуцтві. Т. Бобровський звинувачує старше покоління,

яке, «вважаючи школи, що підлягали російській реформі, поганими, не відправляли до них юнаків, дозволяючи їм буяти в дома» [10, с. 91], що вело не лише до моральної деградації молоді, але й до руйнації образу польського шляхтича. Балагули, ведучи розгульний образ життя, не дотримувалися лицарських чеснот сарматської Речі Посполитої, а, захоплюючись ідеями українофільства, в певній мірі втрачали національну тожсамість.

Мемуарист зазначає, що шляхетська молодь середини XIX ст. не була зовсім зіпсованою, і певні лицарські риси все ж вкоренилися в свідомість і душі юнацтва, і «якби їм дано було зустрітися з якоюсь високою метою, зрозуміти її і полюбити, то не відвернулися б від очищаючого вогню» [10, с. 91], – пише Т. Бобровський. В. Гнатюк також відзначав, що «у балагулів існували політичні демократичні тенденції у зародковому стані і спочатку стихійно проявлялися у вигляді цілої системи так званої побутової епатації, коли з'явилася можливість організувати політичну діяльність, то балагули виявилися гарним середовищем для вербування учасників, але цей захід в умовах жандармського стеження технічно не встиг розгорнутися і був ліквідований на самому початку» [3, с. 594]. Мемуарист розглядає балагульство як явище, що стало реакцією на занепад шляхетської минувшини та є спробою, на залишках давніх чеснот та підґрунті нових реалій, відновити давню національну велич, що, на жаль, не отримавши потрібного вектора та через брак повноцінного навчання та виховання, перетворилася на фарс.

Проблема суспільної депресії – це ще одне питання, що розкриває трагедію занепаду сучасного світу автора. Її витоки потрібно шукати ще після розділів Речі Посполитої, адже «після здобуття Варшави, різні на Празі, вивезення короля до Гродна й останнього поділу – великий розпач огорнув людей; були численні випадки самогубств, дехто впадав у дивакуватість, дехто шукав забуття в ексценричностях, а той, хто божеволів у момент останнього катаклізму серед веселощів, жартів та втіх і хто впадав у чорну меланхолію, винесли з тієї останньої катастрофи тавро хворобливого, неприродного стану, який передавався і наступним поколінням» [20, с. 3].

Ці депресивні настрої, що витали чи не у всіх шляхетських родах польсько-українського пограниччя, посилюються після листопадових подій. У другому томі мемуарів «Про справи ...» нараховується близько 15 випадків божевілья шляхетних, розумних і талановитих людей польської національності. У творчості Т. Бобровського вказана проблематика, як і занепаду польських маєтків, має двоплановий характер, адже автор, як очевидець епохи, зазначає, що «таку апатію та нестачу ініціативності у важливих справах я спостерігав серед нашого суспільства і в пізніші часи (наприклад в 1863), <...> і одне і інше дивували мене і засмучували!..» [10, с. 96]. Вже на схилі життя мемуарист у постскрипті до «Спогадів ...» напише: «після доби необґрунтованого піднесення запанувала майже загальна депресія і печаль, а огидна егоїстичність – як це зазвичай буває в таких випадках – впливає на поверхню суспільного життя» [11, с. 519]. Трагізм проблеми суспільної депресії підсилюється через своєрідне обрамлення всього тексту відчаєм, безнадією та розчаруванням, які розпочинають спогади «Мемуарів мого життя. Про справи та людей мого часу» та фіксується автором в елементі постскрипту у томі під назвою «Мемуари мого життя. Спогади зрілого віку».

Проблема суспільної депресії у творчості Т. Бобровського розкривається також через мотив туги, який повсякчас зустрічається у «Мемуарах ...», і репрезентована цілим рядом сюжетних вставок. Особливо гостро ностальгія за колишніми традиціями представлена в контексті освіти та навчання. В творчості мемуариста часто з'являються рефлексії жалю за втраченим осередком культурно-духовного життя Правобережжя – Кременецькою гімназією. З часів її заснування і аж до Січневого повстання «кременчани, з моральної та громадської позиції, вважалися кращою частиною суспільства, найкращими громадянами в провінції» [10, с. 474], – пише мемуарист. Викладачі цього закладу, що пізніше служили в Житомирі, Києві та Санкт-Петербурзі, завжди отримували позитивну характеристику автора.

Під час навчання Т. Бобровського, освіта та наука ще світилися променями величі колишнього Кременця, чого не скажеш про

часи післясічної катастрофи. Імперіальна влада перетворила школи, ліцеї, гімназії та університети на ідеологічну машину для підтримання своєї тоталітарності, зовсім не дбаючи про цінність та науковість такого навчання. За словами мемуариста, вихованці таких шкіл навчалися чужою для себе мовою і на прикладах фальшивої історії, що «не давало можливостей ані для поновлення думок, ані для розширення розумових горизонтів читанням; викинуті з можливостей ознайомлення з літературою, національною та загальною історією, виходили (вихованці – О. Б.) <...> зовсім позбавлені охоти до подальшої розумової праці, і не маючи природного бажання до вищої освіти» [11, с. 523–524], – згадує казимирівець у «Спогадах ...». У таких вставних сюжетах логічний тон викладу переплітається з емоційним, що дозволяє говорити про двоплановість нарації, в якій поєднуються подієвий та аналітичний час, в якому і знаходимо ностальгічний дискурс. Зауважимо, що такі рефлексії пронизані позитивістськими віяннями, адже сповідають гармонійний розвиток не лише польської шляхти, але й людства загалом, що є неможливим у псевдонаукових обставинах.

В контексті занепаду шляхетської минушини, особливо гостро зображено в мемуарах проблему позбавлення поляків їхнього соціально-громадського статусу. Після 1831 р. поляки-юристи, урядовці та освітяни знаходилися на маргінесі суспільно-політичного життя країни. У двотомнику «Мемуари ...» також зустрічаємо критику тогочасного суспільства за відсутність позиції відстоювання своїх прав. Описуючи київське товариство, мемуарист очима гімназиста так інтерпретує тогочасний стан: «професорів університету та голів різних юрисдикцій <...> запрошував (М. Пісарев – О. Б.) до карт в передpokій (саме так), не раз сам це бачив і обурювався тим як з ними обходяться, але також і тим, що таку поведінку самі дозволяли. Але інші часи, інші звичаї!» [10, с. 287]. Під час критики такої інертної поведінки з боку польської інтелігенції Т. Бобровський часто вдається до іронії. Так, в наведеному прикладі звучить ремінісценція до вислову Цицерона «О часи! О звичаї!». Таким чином, автор створює

відповідний емоційний тон висловлювання та підкреслює драматизм падіння статусу шляхти в суспільстві.

На думку Т. Бобровського, позбавлення соціального статусу на території Правобережної України в ХІХ ст. зазнали практично всі прошарки суспільства. Зміни відбилися на економічному, моральному та патріотичному падінні більшості з них. Для мемуариста розподіл країни та втрата державності знаходилися на досить великій часовій дистанції, тому причини змін автор віднаходить у ближчих подіях, а саме у Січевому повстанні. Т. Бобровський, який мав помірковані погляди, завжди хоч і називав будь-які насильницькі рухи, в тому числі і повстання, чистим безумством, проте не міг не захоплюватися шляхетними рицарськими традиціями своїх предків. А. Васько, досліджуючи романтичний сарматизм, дійшов до висновку, що новий погляд «на сарматські цінності та символи потрібно шукати в досвіді часів листопадового повстання, яке швидкоплинна патріотична література представляла як сучасний спалах рицарської традиції народу» [22, с. 13]. Т. Бобровський народився вже після народного піднесення, коли згасає сарматсько-лицарський дух. Давньошляхетські традиції занепадають разом із кращими з кращих після 1831 р. Мемуарист, через часову дистанцію, більше уваги приділяє не листопадним подіям, а описам занепаду матеріального та морально-етичного стану польської громади в післяреволюційні часи. Автор пише, що повстання забрало найважливіші суспільні сили, людей сильних, які володіють всіма чеснотами керівників, а ті що залишилися задавали відповідний тон провінції, «тон сірості, боязливий та егоїстичний...» [10, с. 91]. Мемуарист творить картину світу, що відбулася після поразки польської державності, за допомогою чисельних сюжетних вставок, насичених іронією та сарказмом, які в комічний спосіб розкривають громадську діяльність, а точніше «бездіяльність» відступників, які зрадили ідеям свободи, а разом з тим зреклися традицій, що передавалися поколіннями.

Занепад шляхетської минувшини у двотомнику «Мемуари ...» характеризується також через проблему занепаду давньошляхетських традицій. Т. Бобровський піддає різкій критиці верству

польських поміщиків, які не слідують звичаям предків. Через розрив з віковичними традиціям, всеохоплюючий конформізм та брак політично-суспільної ініціативності відбувається втрата самих себе, і хоч польська шляхта ще послуговувалася традиціями, що глибоко вкоренилися в свідомість молоді, проте лише в теорії, без фактичного використання. Проводячи аналіз традицій та сучасності, Т. Бобровський у томі «Про справи ...» пише: «Згідно з традиціями, тільки володіння землею забезпечувало „громадянство”, а з цим титулом виникав і талант до різного суспільного служіння. Адже наші діди йшли від сільських справ до шаблі і ставали на чолі війська, засідали в трибуналах і оголошували вироки, а в сеймах приймали закон і правила державою! Хіба ж їх внуки мусили б бути менш талановитими? Тим часом вже минув золотий вік поміщиків. „Потрібно навчатися”, щоб щось знати та вміти, а саме ця каста сьогодні, найменше вчиться і володіє найменшими знаннями» [10, с. 301]. Для драматизму ситуації автор часто використовує контрастні образи та порівняння. Паралелі між життям батьків-прадідів та сучасністю повинні емоційно вплинути на читачів і застерегти прийдешнє покоління від хибних кроків.

Тенденційним у творчості Т. Бобровського є надання рицарських рис «давньої Польщі» особам, що симпатизували автору. Так, А. Коженювський, майбутній швагро мемуариста, подобався людям через свою «старопольську увагу до старших. <...> було в ньому на сто раз більше „шляхетської жилки” – як я йому це доводив і не раз – ніж у мене» [10, с. 427]. А. Коженювський, як і Т. Бобровський, свого часу вів активну суспільно-політичну діяльність, і хоч кожен з них бачив свої шляхи вирішення проблем, ціль завжди була одна – польське вільне демократичне суспільство. «Я ніколи не міг до кінця збагнути основу його (А. Коженювського – О. Б.) політичних і суспільних переконань, окрім туманного потягу до Речі Посполитої як форми, а в ній щось такого самого туманного на зразок прав гарантованих Конституцією 3 травня» [10, с. 427]. У подібних характеристиках звучить туга за старопольськими звичаями та країною, що, на жаль, видається вже дуже «туманною» та да-

лекою, і одночасно несхвалення сучасних віянь. Такі меланхолійні настрої особливо гостро проявляються у мемуарах Т. Бобровського через відчуття пришвидшення ритму подій XIX ст., які зупинити, ані суттєво вплинути на які, одна людина не в змозі. За словами В. Єршова, у проблематиці правобережних мемуарів XIX ст. часто «проявляється тенденція схвалення минулих часів і критичне сприйняття сучасності» [4, с. 356]. Така тенденція є реакцією на ламання давніх стереотипів, традицій та способу життя, і, водночас, є проявом романтичної свідомості, що в подальших дослідженнях не дозволить нам віднести «Мемуари ...» Т. Бобровського до чистого позитивістського напрямку в літературі.

Трагедія руйнації давніх звичаїв показана мемуаристом також через рефлексії туги за «давньою Польщею». Одним з її проявів є пейзаж-на замальовка Житомира, зауважимо, що подібні вставки є нетиповими для творчості мемуариста, що й підкреслює їхню винятковість в аналізі досліджуваної проблематики. Виглядає вона так: «Прекрасні околиці Житомира давали нагоди для чудових прогулянок. До таких місць належав публічний сад „Звегітцівка” від прізвища губернатора, який його започаткував. Далі, особливо частими серед учнів були прогулянки „на скелю Чацького”, „на Павликівку”, „на Куракулі”, до ліску, де відбувалися маївки, і на „Дівочу площу” біля монастиря сестер милосердя, де збиралися грати у м’яча. Років з десять тому я провів декілька днів у Житомирі, шукаючи ті місця, які „колись топталися дитячими ногами”, але даремно, бо публічний сад, який через роки мріяв застати тінистим, зник десь без сліду, а ті захоплюючі дикі береги Тетерева й Кам’янки обсіло місто. Житомирська Швейцарія перетворилася на найзвичайнісіньке місто» [10, с. 192].

Така невелика замальовка, в контексті досить «аскетичної» на рації, стимулює реципієнта мемуарів до досить уважного прочитання та вчитування, адже це чи не єдиний опис пейзажу у «Мемуарах мого життя. Про справи та людей мого часу». У лаконічному, сухому а подекуди протокольному викладі спогади про природу околиць Житомира вражають своєю пишністю та образністю, підкреслюють винятковість змісту. Вказана зама-

льовка є тенденційною до загальних концепцій розвитку епохи, яку презентує та інтерпретує мемуарист. Такий підхід до художніх рефлексій пейзажу є поштовхом до розгортання висновків про історичне минуле краю та про ностальгійні рефлексії, які стосуються передусім старошляхетської минувшини.

На сторінках двотомника «Мемуари ...» широко представлена проблематика занепаду шляхетської минувшини, яка розкривається в комплексі питань, що досить часто знаходяться на периферія авторської нарації. Проте, саме такі маргінальні проблеми як калейдоскоп відтворюють реальну дійсність та дозволяють реципієнту отримати якнайбільш глибокий та структурний аналіз епохи. Проблема ексдивізії, що на перший погляд досить побіжно розглянута у творчості мемуариста, розкривається автором за допомогою фактажності та насиченості тексту цифрами. Ексдивізія спричинює занепад шляхецьких резиденцій, який часто супроводжує образ руїни, що символізує не лише занепад колишньої матеріальної величі дворянства, але й морально-етичних цінностей «давньої Польщі». Проблеми конформізму та «правобережної ейфорії», що висвітлені мемуаристом як духовна руйнація суспільства, зображені в чисельних сюжетних вставках комічного змісту. Особливу увагу у творчості Т. Бобровського приділено явищу «бальгульщина», як результату деградації та деморалізації тогочасної молоді, що не змогла належним чином реалізуватися в сучасному світі за допомогою лицарських орієнтирів. Проблеми суспільної депресії та занепаду давніх традицій виливаються в «Мемуарах ...» мотивом туги за лицарською минувшиною, старими часами, порядками та звичаями.

Під час дослідження більшості проблем у творчості Т. Бобровського, варто пам'ятати про двоплановість опису проблематики. Переважна кількість питань, що є типовими для мемуаристики першої половини ХІХ ст., повторюється, або поглиблюється після січневих подій. У творчості Т. Бобровського віднаходимо комплекс питань, що розкривають проблему занепаду шляхетської минувшини і які, на прикладі суспільно-громадського життя Правобережної України, відображають національну трагедію польської державності в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білявська В. Проблема суспільної депресії в «Мемуарах із життя» Єви Фелінської. *Київські полоністичні студії. Т. XXVII. К. : Університет «Україна», 2016. С. 43–52.*
2. Брацка М. Етнічна парадигма поезії «української школи» польського романтизму. К. : Ун-т «Україна», 2009. 218 с.
3. Гнатюк В. Українсько-польська правобережна романтична література. Вибрані праці / Гол. ред. і упор. Р. Радишевський; ред. Докторської дис. В. Єршов. *Київські полоністичні студії. Т. XII. К., 2008. 636 с.*
4. Єршов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму. Житомир : Полісся, 2010. 454 с.
5. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики. Львів, 2003. 568 с.
6. Радишевський Р. Українська полоністика: проблеми, школи, сильветки. К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. 620 с.
7. Сухомлинов О. Культурні пограниччя: новий погляд на стару проблему: монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. 212 с.
8. Франко І. Нові причинки до історії польської суспільності на Україні в XIX в. *Франко І. Зібрання творів : у 50 т. К. : Наукова думка, 1986. Т. 47. С. 191–241.*
9. Askenazy Sz. Wczasy historyczne. T. 2. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolfa, 1904. 459 s.
10. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz. T. 1. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. 507 s.
11. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. Wspomnienia wieku dojrzałego / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz. T. 2. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. 677 s.
12. Felińska E. Pamiętniki z życia. Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1856. Seria I. T. 1.– 467 s.
13. Hadaczek B. Historia literatury kresowej. Kraków : Universitas, 2011. 451 s.
14. Helenijusz Eu. (Iwanowski E.). Wspomnienia lat minionych. Kraków: Skład główny w księgarni katolickiej, 1876. T. 2. 717 s.
15. Kolbuszewski J. Legenda Kresów w literaturze XIX wieku. *Odra. № 12. Wrocław, 1982. S. 42–56.*
16. Królikiewicz G. Terytorium ruin : ruina jako obraz i temat romantyczny. Kraków : Universitas, 1993. 133 s.
17. Leśniakowska M. «Polski dwór»: wzorce architektoniczne, mit, symbol. Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 1992. 119 s.

18. [Ochocki J. D.]. Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego. T. 2. Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1857. 454 s.

19. [Ochocki J. D.]. Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego. T. 3. Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1857. 360 s.

20. Puławy (1762 – 1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie / Oprac. L. Dębicki. T. 2. Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1887. 375 s.

21. Skowronek J. Adam Jerzy Czartoryski 1770 – 1861. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1994. 609 s.

22. Waśko A. Romantyczny sarmatyzm. Tradycja szlachecka w literaturze polskiej lat 1831 – 1863. Kraków : ARCANA, 2001. 215 s.

REFERENCES

1. Biliavska V. Problema suspilnoi depresii v «Memuarakh iz zhyttia» Yevy Felinskoï. [*The issue of depression in The Life Memoirs of Yeva Felinska*] Kyivski polonistychni studii. T. KhKhVII. K. : Universytet «Ukraina», 2016. S. 43–52.

2. Bratska M. Etnichna paradyhma poezii «ukrainskoï shkoly» polskoho romantyzmu. [*Ethnic paradigm of poetry of Ukrainian school in Polish romanticism*] K. : Un-t «Ukraina», 2009. 218 s.

3. Hnatiuk V. Ukrainsko-polska pravoberezhna romantyczna literatura. Vybrani pratsi [*Ukrainian-Polish right-bank romantic literature*] / Hol. red. i upor. R. Radyshevskyy; red. Doktorskoï dys. V. Iershov. Kyivski polonistychni studii. T. KhII. K., 2008. 636 s.

4. Yershov V. Polska memuarystyczna literatura Pravoberezhnoi Ukrainy doby romantyzmu [*Polish memoir literature of Right-bank Ukraine of romanticism*]. Zhytomyr : Polissia, 2010. 454 s.

5. Nakhlik Ie. Dolia – Los – Sudba: Shevchenko i polski ta rosiïski romantyky. [*The Fate: Shevchenko and Polish and Russian romantic writers*] Lviv, 2003. 568 s.

6. Radyshevskyy R. Ukrainska polonistyka: problemy, shkoly, sylvetky. [*Ukrainian Polonistics: problems, schools, personalities*] K.: VPTs «Kyivskyy universytet», 2010. 620 s.

7. Sukhomlynov O. Kulturni pohranychchia: novyi pohliad na staru problemu: monohrafiia. [*Cultural borderlines: a new view of an old issue: monography*] Donetsk : TOV «Iuho-Vostok, Ltd», 2008. 212 s.

8. Franko I. *Novi prychnyky do istorii polskoi suspilnosti na Ukraini v XIX v.* [*The new comments about the history of Polish society in Ukraine in XIX century*] Franko I. *Zibrannia tvoriv* : u 50 t. K. : Naukova dumka, 1986. T. 47. S. 191–241.
9. Askenazy Sz. *Wczasy historyczne*. T. 2. Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolfa, 1904. 459 s.
10. Bobrowski T. *Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mego czasu / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz*. T. 1. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. 507 s.
11. Bobrowski T. *Pamiętnik mojego życia. Wspomnienia wieku dojrzałego / opracował, wstępem i przypisami opatrzył St. Kieniewicz*. T. 2. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. 677 s.
12. Felińska E. *Pamiętniki z życia*. Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1856. Seria I. T. 1.– 467 s.
13. Hadaczek B. *Historia literatury kresowej*. Kraków : Universitas, 2011. 451 s.
14. Helenijusz Eu. (Iwanowski E.). *Wspomnienia lat minionych*. Kraków: Skład główny w księgarni katolickiej, 1876. T. 2. 717 s.
15. Kolbuszewski J. *Legenda Kresów w literaturze XIX wieku*. *Odra*. № 12. Wrocław, 1982. S. 42–56.
16. Królikiewicz G. *Terytorium ruin : ruina jako obraz i temat romantyczny*. Kraków : Universitas, 1993. 133 s.
17. Leśniakowska M. «Polski dwór»: wzorce architektoniczne, mit, symbol. Warszawa : Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 1992. 119 s.
18. [Ochocki J. D.]. *Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego*. T. 2. Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1857. 454 s.
19. [Ochocki J. D.]. *Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego*. T. 3. Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1857. 360 s.
20. Puławy (1762 – 1830). *Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie / Oprac. L. Dębicki*. T. 2. Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1887. 375 s.
21. Skowronek J. *Adam Jerzy Czartoryski 1770 – 1861*. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1994. 609 s.
22. Waśko A. *Romantyczny sarmatyzm. Tradycja szlachecka w literaturze polskiej lat 1831 – 1863*. Kraków : ARCANA, 2001. 215 s.